

HARRY KUNNEMAN, VOORZITTER HUMANISTISCHE ALLIANTIE:

“We moeten af van het dikke-ik”

Lomp gedrag, anderen opzij duwen, minachting voor andersdenkenden, onverzadigbaarheid en zelfingenomenheid. Filosoof Harry Kunneman vat het samen als het ‘dikke-ik’, dat zich volgens hem breed maakt in Nederland. Zijn antwoord is: ‘kritisch humanisme’. De voorzitter van de Humanistische Alliantie neemt onbeschroomd het woord God in de mond. “Christenen en humanisten verschillen diep en ze zijn bondgenoten.”

Tekst: Cees Veltman

De agressie neemt toe in Nederland, evenals morele onverschilligheid en defensieve wij-zijtegenstellingen. Bedoelt hij met het ‘dikke-ik’ niet gewoon egoïsme? *Kunneman*: “Het probleem met het begrip egoïsme is dat je dan meteen in de tegenstelling zit tussen egoïsme en altruïsme. Ik ben geïnteresseerd in verbindingen, overgangen en complexiteit. De opmars van het dikke-ik is een metafoer die verschillende betekenissen van het begrip ‘dik’ verbindt. In de eerste plaats overmaat, het eindeloos consumeren en tegelijkertijd onbevredigd blijven. In de tweede plaats het zich dik-maken ten koste van anderen. De kunstmatige kloof tussen ‘autochtonen’ en ‘allochtonen’ wordt breder gemaakt. De derde betekenis is ongevoelig zijn, een dikke huid hebben: de gevolgen van je eigen handelen voor anderen niet onder ogen willen zien. Niet alleen in ons eigen land, maar vooral mondiaal gezien is deze opmars van het dikke-ik verontrustend: hij gaat ten koste van een duurzame en rechtvaardige wereld. Veel mensen voelen dat aan, maar weten er geen raad mee en verdringen het. Ze verharderen om zich te verdedigen tegen een besef van schuld en verantwoordelijkheid.”

Krijgen we met het dikke-ik niet de rekening gepresenteerd van de nadruk die humanisten legden op de autonomie van het individu?

“Er bestaat zonder twijfel een samenhang tussen de individualisering en de emancipatie uit allerlei dwingende kaders en de afname van betrokkenheid op anderen. Daar zie je de grenzen van liberaal en humanistisch denken, al heeft het humanisme altijd ook op solidariteit gehamerd. Het humanisme in

Nederland is sterk beïnvloed door de sociaal-democratische traditie met haar nadruk op sociale rechtvaardigheid. Maar door de maatschappelijke ontwikkeling is dat motief naar de achtergrond gedrongen. Ik bepleit dan ook dat het humanisme minder algemeen-levensbeschouwelijk wordt. We moeten ons veel praktischer oriënteren en sociaal-politieke betrokkenheid laten zien. En we moeten af van het antireligieuze imago van het humanisme. Daartoe bepleit ik een andere visie op transcendentie. Religies hebben ons daarover veel te zeggen. Veel hedendaagse theologen en filosofen hebben afscheid genomen van het idee dat er boven ons een transcendente werkelijkheid bestaat die een bindende maat kan leveren voor het menselijk handelen. Die verticale verhouding zie je naar een horizontale verhouding kantelen. In navolging van de Duitse filosoof Jürgen Habermas heb ik lang gedacht dat die horizontale verhouding in de dialoog tussen mensen volkomen tot stand kan worden gebracht. Maar onder invloed van feministes als de filosofe Luce Irigaray ben ik tot de conclusie gekomen dat de dialoog ook nog een overstijgende waarde in zich bergt. Die waarde kun je in relaties tussen mensen als een horizon zien oplichten. Je kunt die waarde nooit in handen krijgen, maar het blijft een horizon waarnaar je verlangen uitgaat. Die horizon biedt morele richtingwijzers, maar is meer dan je eigen articulatie daarvan en houdt dus altijd een surplus aan rijkdom en betekenis in.”

Mensen kunnen boven zichzelf uitstijgen?

“Mensen kunnen in ieder geval niet zonder een horizon die inhoud geeft aan de belofte dat we boven onszelf kunnen

Tophumanist

Harry Kunneman (1948), van rooms-katholieke komaf, is hoogleraar Sociale en Politieke Theorie aan de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht, die humanistische raadsliden opleidt. Hij is voorzitter van de in 2001 opgerichte Humanistische Alliantie, de koepelorganisatie van veertig lidorganisaties waaronder het Humanistisch Verbond, Humanitas, de Universiteit voor Humanistiek, de ontwikkelingsorganisatie HIVOS, de Humanistische Omroep en de kleine, progressieve islamitische groepering van de alevieten. Kunneman schreef *Voorbij het dikke-ik, bouwstenen voor een kritisch humanisme*, (SWP, 288 blz. € 24,-). Eerder *Van theemutscultuur naar walkman-ego* (1996) en *Postmoderne moraliteit* (1997). Het Humanistisch Verbond telt elfduizend leden. Sterke affiniteit met humanistische waarden zeggen 1,7 miljoen Nederlanders te hebben.

uitstijgen. Dan blijft de mogelijkheid open van een beter en menswaardiger bestaan. Maar als je denkt dat je die mogelijkheid als individu of groep in handen hebt, sluit je die transcendente horizon af. We zijn aangewezen op een diversiteit en pluraliteit aan articulaties van het goede, van rechtvaardigheid, van het goddelijke, van het overstijgende. Zij bieden zicht op transcendente waarden, maar zijn van onderlinge wrijving en begrenzing afhankelijk om die horizon open te kunnen houden. Het is de centrale uitdaging voor hedendaagse religies, levensbeschouwingen, kunst en filosofie om aan dergelijke vormen van horizontale transcendentie inhoud te geven.”

Wees blij dat het leven geen zin hééft, zei filosoof Jaap van Heerden zo mooi, in de zin van: je moet zelf de zin zoeken.

“Dat vind ik wel een interessante woordspeling. We moeten inderdaad blij zijn dat het leven geen vastgelegde zin heeft, maar dat betekent niet dat pogingen om de zin van het leven zo diep mogelijk te verankeren geen zin hebben. Ik ben geneigd het omgekeerde te benadrukken: de schaarste aan zin en het probleem dat vrije en autonome individuen ervaren bij het zingeven aan de wereld en aan het eigen bestaan. Ik vind het een belangrijke en respectabele behoefte om in een zinvolle wereld te willen leven. Een wereld die perspectief heeft en die niet willekeurig of zinloos is, of door jou als individu met zin gevuld moet worden, maar ook van zichzelf uit voor jou, je geliefden en je medemensen iets zinvol en waardevols in petto heeft.”

Spreekt u dan over een wereld die zin heeft en een bestemming heeft?

“Ik wil in ieder geval die mogelijkheid open houden. We zijn alle absolute zingevinggrondslagen kwijtgeraakt: de natuur, God, en in de twintigste eeuw met haar wereldoorlogen ook de mens als absoluut fundament. Het modernistische en humanistische vertrouwen dat we door meer democratie en rationaliteit een ideale wereld kunnen maken, zijn we eveneens kwijt. Nu staan we voor de taak opnieuw aan een zinvolle toekomst inhoud te geven, zonder enige garantie dat het goed zal aflopen. Maar mensen die zeggen dat daarom alles zinloos is,

zeggen eigenlijk dat alleen met absolute garanties een zinvolle toekomst mogelijk is. In mijn ogen zijn we juist in een pijnlijk en moeizaam maar hoopgevend leerproces bezig meer contact te maken met de realiteit van het menselijk bestaan. We moeten de spanning uithouden tussen het niet gegarandeerd zijn van een betere toekomst en ons diepe verlangen daarnaar. Ik vergelijk het maar met het loslaten van mijn kinderen zodat ze hun eigen levenspad kunnen gaan: met angst en beven, maar ook met hoop en vertrouwen. Misschien naderen we als mensheid het punt dat we onszelf deze ontdekkingstocht gunnen.”

U neemt gemakkelijk het woord God in de mond terwijl dat voor humanisten niet gebruikelijk is.

“Sommige humanisten springen op tilt zodra de woorden God of religie vallen. Maar net zoals ‘het’ christendom en ‘de’ islam is ook ‘het’ humanisme een verzamelnaam voor een zeer complex, heterogeen, dynamisch en historisch uiterst gevarieerd stelsel van ideeën en praktijken. In Nederland zijn er nauwelijks meer humanistische organisaties die zich afzetten tegen religie als middel om hun eigen identiteit vorm te geven. Voor mij zijn religies eerder bondgenoten dan concurrenten in de zoektocht naar een postkapitalistisch vooruitgangsperspectief en naar andere bronnen van zingeving. Dat betekent dat het godsbegrip ook vanuit het humanisme volledig serieus genomen kan en moet worden als een belangrijke poging om transcendentie te articuleren. Transcendentie, zingeving en moraliteit zijn heel schaarse artikelen in onze tijd en als mensen erin slaagen dergelijke zaken met het begrip God te verbinden, ben ik daar blij om, zeker als dat ertoe leidt dat ze ‘voorbij het dikke-ik’ weten te leven en zich echt om anderen bekommeren. Zeer veel christenen respecteer ik diep om hun daden. Kijk ook eens wat kerken doen aan caritas, kort gezegd aan ‘mensen niet laten verrotten’. Wij doen dat als humanisten op kleinere schaal ook. Daarin zijn we dus verwant. We verschillen diep en we zijn bondgenoten. Samen kunnen we bijvoorbeeld tegenwicht bieden tegen het technocratische en marktdenken bij de overheid. In de zorg gaat het steeds meer om kosten

en baten en minder om wat goed is voor mensen. De psychiatrie wordt in hoge mate bepaald door het biologische paradigma, hoewel zingevingsvragen voor cliënten een centrale rol spelen. Religieuze sensibiliteit en morele reflectie zijn daar naar de rand van de professie gedrongen.”

U komt uit een rooms-katholiek milieu. Is dat nog steeds belangrijk voor u?

“Ja, want daardoor heb ik een zekere voeling met de kracht van rituelen en snap ik een beetje wat een religieuze ervaring is. Ik heb als jonge tiener intensief gebeden, ben misdienaar geweest en heb anderhalf jaar op een seminarie gezeten. Maar het katholieke geloof was ook een soort leerschool voor me in kritisch humanisme omdat ik al snel op harde grenzen stuitte. Op de lagere school vond ik het Kaïn- en Abelverhaal onrechtvaardig. Waarom werd het offer van Kaïn niet geaccepteerd? Dat kon de pastoor niet uitleggen, sterker nog: ik moest daar mijn mond over houden. Als de waarheid vooraf gegeven is, dan is kritiek immers niet nodig, alleen uitleg. Dat was een vormende ervaring. De hele sfeer van harmonie, wierook en samen zingen in de kerk kreeg een achterkant. En die achterkant had geen relatie met de voorkant. Op het seminarie was dat nog sterker merkbaar. De homoseksuele subcultuur daar was onbespreekbaar. Dat speelde zich in het geniep af. We moesten bij het bidden en in de biecht eerlijk zijn naar God, maar onderling hoefde dat kenelijk niet. Dat was een tweede schok. En dan was er het voorbeeld van mijn vader die langzamerhand uit het geloof zakte, ook vanwege dit soort ervaringen. Hij was jurist en gaf op zaterdag staatsleer op een middelbare meisjesschool. Hij sprak over individualiteit en ontplooiing, seksualiteit en democratie. Op een gegeven moment werd er door de leiding aan de klasdeur geluisterd, kwamen er klachten van ouders en moest hij weg, hoewel hij door zijn leerlingen erg gewaardeerd werd. Hij ging met de bisschop praten, maar die gaf niet thuis. Toen heeft hij in zijn laatste les een houten harlekijn aan een spijker opgehangen, aan het touwtje getrokken en tegen zijn leerlingen gezegd ‘jullie hoeven maar één ding van mij te onthouden: wordt nooit zoals deze harlekijn’. Zo ben ik uit de kerk weggezakt. Als die pluraliteit en leerzame wrijving waar ik nu als kritisch humanist over schrijf, toen binnen de kerk mogelijk waren geweest, was ik nu misschien nog katholiek geweest.”

Politici kunnen vaak niet duidelijk maken dat hun beleid voortkomt uit hun idealen. CDA en PvdA voeden zelfs de morele onverschilligheid, schrijft u.

“Ja, ze houden vast aan onbegrensde economische groei en aan technocratische vormen van bestuur en management en tonen nauwelijks besef van de grenzen van controle en maakbaarheid. Er is geen duidelijk verband tussen de beleden morele idealen aan de ene kant en het feitelijke beleid aan de andere kant. Als je op de CDA-website rondkijkt, vliegen waarden als solidariteit, menselijke waardigheid en zorg je om de oren, en tegelijkertijd steunt de fractie allerlei beleidsmaatregelen die daar haaks op staan. Dat is echter geen kwestie van kwade trouw, maar vooral een uitvloeisel van het moderne politieke bedrijf. De samenleving is inderdaad heel complex geworden, zodat er veel beheersactiviteiten nodig zijn die een eenzijdig managementperspectief bevorderen. Maar als je morele inspiratie echt iets voorstelt, zou je die spanning onder ogen moeten zien en niet het vlieg-wiel van vooruitgang en controle moeten aanjagen. Maar dat vlieg-wiel roept gelukkig ook tegenkrachten op. Religies en levensbeschouwingen kunnen hierbij - in nauw contact met de filosofie en de kunst - via leerzame onderlinge wrijving een nieuwe maatschappelijke betekenis krijgen. Religie en levensbeschouwing worden nu wel naar de rand gedrongen, maar voor alle kernvragen waar we mondiaal voor staan: een zinvol leven, rechtvaardige instituties en een duurzame wereldsamenleving hebben we inspirende kaders en morele vergezichten hard nodig. Doorslaggevend is daarbij de verbinding met professionele organisaties en praktijken: daar worden de belangrijkste morele beslissingen genomen.”

Een grotere rol voor religie? Dat is geen populaire boodschap. De opvatting dat alle ellende in de wereld voortkomt uit religies, wint veld.

“Dat is geen serieuze analyse van wat op wereldschaal de rol van religie is. Het is niet echt verstandig om te generaliseren vanuit extremen. Dat betekent niet dat zaken als vrouwenbesnijdenis en fundamentalisme niet verontrustend zijn, maar de gedachte dat de hele wereld het risico loopt zich in die richting te ontwikkelen lijkt mij sociologisch gezien nonsens. De kern van de hedendaagse wereldsamenleving wordt gevormd door kennisintensieve organisaties: het bedrijfsleven, overheden, de wetenschap, niet-gouvernementele organisaties en professionals spelen daarbinnen een hoofdrol. Die bepalen het grootste deel van ons leven en juist zij kunnen op het niveau van hun werk weinig of niets met fundamentalisme en extremisme. De discussies over de islam lopen nu hoog op in Nederland, maar ik hoop en verwacht dat we over vijf jaar zullen zeggen: wat waren we toen dom bezig.” ■